

Velký význam, který přísluší politické funkci ve společenském dění, dovádí k tomu, že teorie politiky je vytrřidována jako samostatná vědní disciplína v souboru společenských věd. Jakkoli pochopitelná — a také neodčinitelná — je tato specializace, platí nicméně, zde jako ve všech obdobných případech, že dostatečného zdůvodnění se všem takovému dílčímu zkoumání dostává teprve v rámci příslušného obecného vědního systému, tedy v našem případě v rámci systému sociologie, zde dokonce natolik, že mimo tento rámec zůstávají právě nejzávažnější problémy, spojené s výzkumem politické funkce, neřešitelné.

Shodně s tendencemi určujícími vědní zkoumání posledních desetiletí zapadají také teoretické předpoklady sociologie do obecných závislostí a pravidelností, ustavujících řád reálných struktur. Z nich vytkneme jako nejzávažnější dominanci strukturální vazby (či strukturálního vztahu) nad příslušnými komponenty (která je vymezována a omezována strukturální závažností jednotlivých z nich), tendenci jednotlivých struktur, včetně jejich komponentů, event. substruktur, k maximalizaci jejich strukturálního potenciálu a tendenci směřující k vyrovnávání všech takto vznikajících napětí jako k podmínce nerušeného trvání struktur.

K tomu připojme základní metodologický poznatek, že skladba jednotlivých struktur se stává přístupnou skrze jejich reakce, vesměs zaměřené k specifickým efektům, účinkům, a to tak, aby tyto účinky vykazovaly krajní stupeň přiměřenosti, pokud je dosažitelný za daných podmínek (se zkušenostně trvale ověřovaným poznatkem, že většina těchto reakcí dosahuje jen průměrného stupně přiměřenosti, jímž je zároveň navozována pravidelnost jejich průběhu, běžně označovaná jako jejich „zákonitost“). Takto specificky zaměřené reakce vyjadřujeme slovem „funkce“ a úkol jednotlivých věd považujeme za spl-

něný, když se jim podařilo zjistit s dostatečnou přesností, za jakých podmínek — a s jakými účinky — zkoumané struktury reagují. Pokud dovedeme realizovat tyto podmínky, dovedeme také zužitkovat nabyté teoretické poznatky „prakticky“, takže vědecká teorie se stává nástrojem sociální praxe.

Položíme-li nyní otázku, jak vymezit ty skutečnostní útvarry, které vyjadřujeme širokým slovem „společnost“, budeme je moci v prvním přiblížení opsat jako sdružení různě velkého počtu individuí (obojího pohlaví) na určitém, event. proměnném teritoriu, která jsou v mnohonásobných vzájemných stycích jako důsledku jejich zespolečenštění. K tomu navíc přistupují ještě nejrůznější výtvarry těchto individuí, představující ve svém úhrnu to, co nazýváme „kulturou“ těchto společností. Vlastní otázkou však je, čím a jak se projevuje či uplatňuje hledaná společnost v konstatovaném (interindividuálním) styku i v jednotlivých jeho účincích, objektivacích. Durkheimova odpověď zněla, že společnost projevuje svou existenci „nátlakem“ (contrainte), vykonávaným na individua v ní sdružená. Abychom se vyhnuli takovémuto příliš emotivnímu způsobu vyjadřování, budeme mluvit o „regulování“, řízení, jemuž jsou tato individua vystavována ve společnosti, a zdroj spojeného s tím „nátlaku“ budeme spatřovat v „regulativech“ nejrůznějšího druhu, které odtud budeme považovat za „sociální jevy“ ve vlastním slova smyslu a odtud také za vlastní předmět sociologických zkoumání. Jejich určujícím znakem nám přitom bude jejich poměrná nezávislost na sdružených individuích, o níž řekneme, že ustavuje jejich poměrnou svépříslušnost.

Podrobíme-li jakýkoli regulativ bližšímu rozboru, zjistíme nejprve, že každý z nich je zaměřen k dosažení specifického účinku, tedy že má plnit určitou sociální funkci. Učiníme proto pojem funkce svým ústředním výkladovým pomyslem a hle-

danou společnost vymezíme jako skladbu sociálních funkcí, tedy jako specifickou strukturu, jejíhož členění se dopátráváme zkoumáním podmínek, které navodily různě přiměřené účinky, objektivace funkcí v dané společnosti rozlišitelných.

Tyto účinky však spočívají primárně na záměrně — tedy vědomě — intendovaných aktech, což v případě sociálních regulativů znamená, že každý je — primárně — zaměřen na řešení nějaké sociální situace, i když v dalším sledu tato původní zaměřenost mohla být „zautomatizována“, nebo mohla upadnout v zapomenutí (jako je tomu u různých zvyků, které vykonáváme, aniž víme proč). Ale to zároveň znamená, že stupeň přiměřenosti oněch aktů je přímo závislý na stupni znalosti příslušných podmínek, které musely dříve být pracně odkrývány. Odtud elementární poznatek — a zároveň prvé metodologické pravidlo sociologické — že dosažený stupeň přiměřenosti účinků jednotlivých funkcí je závislý na stupni kulturní úrovně jednotlivých společností.

Vzhledem k příslušným sociálním funkcím odtud dále vyplývá, že přiměřenost jejich objektivací je vázána na soubor specifických podmínek spojených s výkonem té či oné funkce, zcela bez ohledu na to, o jakou funkci se jedná. Nakolik přiměřeně byly odkryty tyto podmínky, natolik přiměřeně jsou i docílené účinky. Tento soubor podmínek vytváří „autonomii“, svázakonnost jednotlivých funkcí, již se zúčastněná individua musí „svěpovinně“ podřídit, ačli má být zaručen přiměřený výkon oněch funkcí. Základní podmínkou tohoto sebepodřízení je, aby vazby, jimž se tato individua mají podřídit, se jim jevily jako legitimní, oprávněné především z hlediska jejich vlastních autonomních nároků, pokud je ovšem počnou vznášet. K věcnému vymezení této oprávněnosti dovede úvaha o možném začleňování individuí do výkonu jednotlivých funkcí. Zásadně lze rozlišit dva způsoby, připouštějící celou řadu přechodů: buď je toto zařazení nepřímé, věčné, neosobní, nebo naopak přímé a osobní. Zkušenost učí, že stupeň přímého začlenění je přímo úměrný stupni přiměřenosti dosažitelných účinků, a naopak. Tuto zkušenost, takřka banální, povýšíme pro její významnost na jedno ze základních pravidel, k nimž dospívá rozbor sociální skutečnosti, abychom

ho doplnili a zároveň omezili pravidlem dalším, neméně významným, jímž se stanoví, že stupeň přiměřenosti výkonu ať už jakékoli funkce je přímo úměrný stupni způsobilosti příslušných individuí, kdy nezbytným předpokladem této způsobilosti je dostatečně přiměřená průprava.

Tato pravidla platí obecně, tedy o všech funkcích zjistitelných v sociálním dění. Bližší rozbor rozliší ovšem jednak funkce přímo sociálně zaměřené, jednak funkce sociálně pouze rozprostřené, s řadou přechodů mezi oběma těmito skupinami. Ukáže se pak, že mají různé veliký sociální rozptyl i různé akcentovaný sociální dosah, shodně se stupněm jejich sociální závažnosti. Je zřejmé, že nemůže být v kompetenci sociologie, aby stanovila soubory podmínek ustavujících svázakonnost specifických, resp. dílčích funkcí, s výjimkou ryzích funkcí sociálních, jejichž rozbor zůstává jejím nejvlastnějším předmětem. Proti tomu je v její kompetenci sledovat sociální účinky všech jakkoli sociálně závažných funkcí z toho prostého důvodu, že všechny autonomní nároky, vznášené těmito funkcemi, jsou jen poměrné. Podléhají totiž svému omezení nároky ze strany společenského zřetele, tedy ze strany společnosti jako celku, necháme-li stranou nároky vznášené příslušnými individuí.

Připojíme-li ještě, že naplňování, objektivace jednotlivých funkcí dovádí ke vzniku různých „objektivačních prostředků“ jako pomocných nástrojů, které v dostatečně diferencovaných společnostech vyrůstají v různě členěné „institute“ a „organizace“ jako v objektivační rámce oněch funkcí, vytkli jsme to nejdůležitější, co bylo třeba předeslat vlastnímu rozboru funkce politické.

Jestliže jsme definovali společnost jako skladbu sociálních funkcí, předpokládá to, že veškeré společenské dění musí být nějak koordinováno, sečleněno, proorganizováno. Tuto pořádající, jednotící funkci nazýváme funkcí „politickou“. Vztahuje se tedy na všechny činnosti, pokud jsou danou společností považovány za dostatečně závažné, aby byly společensky regulovány. Svým určením je tedy politická funkce funkcí integrující, aniž by tím již byly stanoveny podmínky, za nichž by došlo k dostatečně přiměřenému naplnění tohoto jejího určení, vyjímaje rámcovou podmínku, že má být

zaměřena na společenský celek a realizována způsobem, který by vytvářel předpoklady pro dostatečně vyvážený stav tohoto celku.

Ke konkretizaci politické funkce dochází formou regulativů, jejichž úhrn vytváří „politický systém“ dané společnosti. Nazveme je proto systémovými regulativy. Jejich účinnost však předpokládá jako nezbytnou podmínku atribut „moci“. Aby totiž politická funkce mohla vůbec plnit své pořádací poslání, musí být vybavena prostředky, které by zaručovaly dodržování vazeb jí ukládaných. Tyto prostředky, nesoucí znaky nátlaku a spojené se sankcemi různého druhu, ustavují to, co jsme právě nazvali politickou mocí. Jejimi vlastními nositeli jsou málo početné skupiny (často označované jako „politická elita“), jimž přísluší právo výkonu politické funkce, tedy výkon „vlády“.

Jako u ostatních funkcí, platí — dokonce ve zvýšené míře — i o funkci politické, že vytváří nezbytné objektivizační prostředky, které v dostatečně diferencovaných společnostech vyrůstají v celou řadu institucí a organizací představujících organizační kostru, skrze niž dochází k regulování všech společensky závažných činností. Tuto organizační kostru nazýváme „státem“. Také o jejich jednotlivých složkách platí, že tíhnou ke své autonomizaci, tedy že se částečně osamostatňují prostřednictvím svých specifických regulativů, resp. že se „byrokratizují“. Tím se vykládá jejich velká setrvačnost, která brání, aby se dostatečně pružně přizpůsobovaly měnícím se společenským podmínkám a v důsledku toho i nově zaváděným regulativům. Ačkoli jejich funkce je — s výjimkou institucí branných — převážně administrativní povahy, tendují k tomu, aby se v rámci své kompetence staly silou nikoli jen výkonnou, ale i rozhodující. To ve zvýšené míře platí o institucích branných, protože ony jsou vlastním nástrojem moci. V jistém smyslu lze o těchto institucích říci, že vytvářejí „stát ve státě“, takže dochází mezi nimi a daným politickým systémem k více méně latentním trvalým napětím, která mohou přecházet v otevřené konflikty, úměrně s tím, nakolik institucionalizované regulativy jsou v nesouladu s nově zaváděnými systémovými regulativy. „Normálně“ však vykazují tyto instituce poměrně značnou stabilitu, takže

přetrvávají — s většími či menšími změnami — střídající se politické systémy.

Při rozboru politické funkce třeba rozlišovat jednak způsob, jímž je ustavována, jednak způsob, jímž je vykonávána.

V jádře se tomu nemá s politickou funkcí jinak než s jakoukoli jinou sociální funkcí. Vždy dochází k jejímu ustavování (a v dalším sledu k její institucionalizaci nebo organizaci) dvojím způsobem: jednak anatakticky, tj. zdola nahoru, nebo katatakticky, tj. shora dolů. V prvním případě jsou příslušná individua — ve větší či menší míře — spoluúčastna na daném objektivizačním procesu, v druhém případě dochází k němu bez jejich přímé účasti. Byl-li však intendovaný útvar ustaven, vyžaduje jeho přiměřené fungování jednotné řízení.

Obdobně je tomu i s ustavováním politické funkce. I k němu může docházet jak anatakticky, tak katatakticky. Přitom může prvý způsob vykazovat různě „široké“, tj. různě odstupňované formy, podle toho, jakým, resp. jak početným společenským vrstvám a v jaké míře je přiznáno právo spoluúčasti na ustavování politické funkce. Druhý způsob naproti tomu je provázen vždy jednoznačným vytčením politických cílů shora (i když také zde se vládnoucí skupina musí opírat o skupinu stoupenců, která může být o to menší, oč silnější jsou mocenské prostředky, jimiž disponuje). Protože každá politika směřuje k dosažení politické moci (řecky: kratos) jako k nezbytnému prostředku k dosažení vytčených politických cílů, dovádí prvý způsob k „anakratickým“ a druhý ke „katakratickým“ formám, jež může politická funkce vykazovat.

Pokud se týče výkonu politické funkce, ukazuje se, že má ve všech případech katakratický ráz, jak to ostatně vyplývá z jejího ujednociujícího, integrujícího určení, přičemž zcela přirozeně i zde existují zásadní rozdíly. Vyniknou okamžitě, jakmile položíme i u politické funkce otázku po přípustné míře její svázakonnosti. Bez nějaké míry této svázakonnosti je totiž i politická funkce nemyslitelná; natolik, že kdybychom chtěli použít obvyklé terminologie, znělo by prvé slovo každé — ať sebelepší nebo sebehorší — politiky „vazba“ (a nikoli „svoboda“, jak lze tak často slyšet v diskusích o demokracii; co totiž bývá označováno tímto

slovem, značí vlastně takové vazby, které jsou pocíťovány jako „legitimní“, zatímco všechny ostatní jsou odmítány).

Závažnost otázky po přípustné míře svézákonnosti politické funkce vynikne ve vši zřetelnosti, vzpomeneme-li úvodem zmíněné všem reálným strukturám, event. substrukturám imanentní tendence po maximalizaci jejich reaktivního potenciálu. Uplatňuje-li se totiž kde tato tendence nejviditelněji a také nejdůrazněji, tedy je to v mocenských nárocích držitelů politické moci, kteří propadají svodům ničím neomezené monokracie či autokracie, nejsou-li těmto svodům vytčeny dostatečně účinné meze. To však je možné pouze v anakratických systémech, které „ústavně“ vymezují přípustné mocenské kompetence a nadto se anakticky větvenými prostředky politické kontroly snaží zamazit překračování oněch přiznaných kompetencí. Katakratické systémy proti tomu připouštějí pouze katakratickou kontrolu, která má vlastně sloužit upevnění jejich moci, protože vlastně „kontroluje“ jen to, nakolik jsou dodržovány jimi vyhlášené regulativy, takže tyto systémy propadají o to neomezenější mocenské zvůli, oč jsou katakratičtější.

Pokud jde o oprávnění k výkonu politické funkce, je nutno se v anakratických systémech o ně ucházet, zatímco v katakratických systémech je uděleno nositelem (nositeli) vlády na podkladě jeho (jejich) důvěry (a může jimi být kdykoli odňato). Toto oprávnění je v anakratických systémech uděleno volbou. Každá volba, aby byla vskutku volbou, předpokládá možnost výběru mezi více (nejméně dvěma) kandidáty (příčemž technické prostředky volby nehrají rozhodující roli). V katakratických systémech, utíkají-li se vůbec k volebnímu řízení, dochází jen k pseudovolbám, jejichž — mocensky vynucované — výsledky jsou dány předem.

S výjimkou zcela nepatrných společností či jiných svazů (skupin), kde pověření je uděleno přímo volbou, dochází k němu pravidelně formou delegace či reprezentace: je totiž volen právoplatnými voliči různě velký počet zástupců, delegátů, a to buď přímo do zastupitelského tělesa, nebo nepřímou, pořadově, přes vertikálně členěnou stupnici zastupitelských sborů. (Prvý postup je běžný při volbách do obecních, zemských, parlamentních zastupi-

telstev, druhý při volbách do různých těles odborových, politických apod.)

Položíme-li ještě otázku, jak se to má s účastí jednotlivých individuí v obou těchto systémech, bude odpověď znít, že v anakratických systémech se větší nebo menší jejich počet cítí víceméně aktivně, osobně, politicky začleněn, kdežto v katakratických systémech se musí pasívně podřizovat všem rozhodnutím vládnoucí skupiny, resp. všem regulativům jí vyhlášeným, s výjimkou těch skupin, které se jim podřizují svépovinně, tedy „dobrovolně“, v krajních případech dokonce s fanatickou zaujatostí.

Až doposud jsme uvažovali o politické funkci čistě abstraktně. Abychom blíže konkretizovali své vývody, vyjdeme od zkoumání různých nároků, které mohou kdy být vznášeny v jednotlivých společnostech.

Nejprve zjistíme, že individuum, jako izolované individuum, může vznášet vůči společnosti nároky jen ve velmi omezené míře, vlastně až z funkce, kterou vykonává, a ze statusu, který ve společnosti zaujímá. Z hledisek, z nichž mohou být tyto nároky vznášeny, vytkneme jedno jediné hledisko: hledisko zástupnosti či nahraditelnosti při výkonu určité funkce. Čím větší je tato zástupnost, k tím skromnějším nárokům dává podnět, a naopak (s výjimkou velmi namáhavých nebo odporných prací, jimž se každý nejraději vyhne). Odtud by se zdálo vyplývat, že čím závažnější funkce, tím je nenahraditelnější. Zkušenost naproti tomu učí, že přidělování nejvlivnějších funkcí, zejména jsou-li — ať přímo či nepřímou — spojeny s politickou mocí, nemusí být (a nebývá) vázáno na žádoucí svézpůsobnost, nýbrž na (očekávanou) spolehlivost. S takovými případy se lze sice častěji setkat v katakratických systémech, nejsou však žádnou výjimkou ani v systémech anakratických, i když zde různé formy anakratické kontroly mohou přivodit nápravu. Obecně však platí, že žádné mocenské pozice nejsou vyklizovány bez boje.

Přikazování kompetencí, zejména závažných, závisí co do vhodnosti koneckonců na schopnosti či neschopnosti politického vedení. Úroveň tohoto vedení však nelze zajistit žádným formálním způsobem, ať již jde o systémy anakratické či katakratické. V tomto ohledu zůstávají jejich vy-

hlídky stejně nejisté. A na vskutku velké státníky byl svět vždy chudý. O dnešním raději ani nemluvm.

Individuum, řekli jsme, může vznášet své nároky až vzhledem k funkci, kterou zastává. Protože však ve velké většině případů jde o funkce sociální, existuje vždy větší nebo menší počet individuí vykonávajících touž funkci. Ve svém úhrnu vytvářejí sociální „vrstvu“, vyznačenou přibližně stejným statutem. Protože v dostatečně diferencovaných společnostech je většina funkcí institucionalizována a organizována, dochází v rámci takovýchto institucí, event. organizací — úměrně s jejich rozsáhlostí i členitostí — k dalšímu vrstvení, tedy ke vzniku různé odstupňovaných rolí. Odtud vyplývá bohatá stratifikace společností, závislá jak na jejich početnosti, tak na jejich vývojovém stupni.

Teprve takovéto vrstvy počínají vznášet různé nároky, a to teprve tehdy, když se uvědomily jako skupina, vázaná společnými zájmy. Takto vzniklé sebeuvědomení označíme neutrálně jako „skupinové sebeuvědomí“, ať už se příslušná skupina uvědomuje jako „stav“ či jako „třída“. Všem takovým skupinám je společné to, že usilují o uskutečnění svých skupinových zájmů politickou cestou. Pokud se domohly politické moci, vyhlašují své skupinové, tedy třídně vyhocené nároky za zájem celé společnosti a vydávají se za její mluvčí, čemuž se nově nastupující skupiny brání, hodlající si vymoci uskutečnění co nejvíce svých požadavků — pokud neusilují strhnout na sebe celou politickou moc. Nazírán pod tímto zorným úhlem, jeví se běh společenského vývoje jako historie „třídních bojů“, tedy jako různé intenzívně odstupňované vyrovnávací napětí nejrůznějších skupinových zájmů. Toto zjištění však vyžaduje dvojí vymezení.

Předně: k tomuto vyrovnávání, které je nesporně vyrovnáváním konfliktů, nedochází pro tyto konflikty, ale proto, aby vyústilo ve snesitelné řešení, tedy v ještě snesitelný společenský stav, ve stav relativní společenské rovnováhy, a to v rytmu, který odpovídá kulturní úrovni jednotlivých společností.

Za druhé: částečnou modifikaci tohoto stavu, spolu se zrychlením vývojového rytmu, přivodily tendence k „demokratizaci“ a „socializaci“ politické funkce a

celého společenského zřízení, projevivší se v posledních dvou stoletích v kulturně nejvyspělejších společnostech západoevropského kulturního okruhu. Pod slovem demokratizace třeba rozumět rozšíření politických práv postupně na všechny společenské vrstvy, přičemž pod těmito „právy“ třeba dále rozumět přiznání určité ingerence při ustavování politické funkce, především ingerence volební, ale i řady jiných ingerencí, spojených s prolínáním celé společenské skladby anakratickými prvky. Kdybychom pod slovem „autonomie“ rozuměli rovnou měrou „svézákonnost“ jednotlivých funkcí i zřízení jako „svéprávnost“ jejich výkonu příslušnými individui, mohli bychom mluvit o „autonomizaci“ celého politického zřízení jako o nejvýznamnějším znaku jeho „demokratizace“, jejíž mezní podmínkou je a zůstává svoboda veřejného projevu. V ní totiž třeba spatřovat nejen neúčinnější ventil, jímž jsou odreagována drobná i závažnější napětí nejrůznějšího druhu, ale také — a zejména — přímo nepřeborný zdroj informací signalizujících především vládnoucí vrstvě i ty nejjemnější záchvěvy, odehrávající se ve společenském dění, s citlivostí, kterou nic jiného nenahradí.

Pod slovem „socializace“ je třeba rozumět — i když mnohdy jen částečné — respektování nejrůznějších nároků nejširších společenských vrstev, zejména však nároků existenčních. Katalyzátorem tohoto procesu se stalo organizované dělnictvo, které, pokud jde o Evropu, našlo účinnou ideologickou zbraň v teorii marxismu. Touto teorií, i když „revolučně“ podstatně obměněnou, byl ovlivněn průběh Velké říjnové revoluce, vyústivší v novotvar Sovětského svazu, jímž měl být za zcela odchylných, dokonce krajně nepříznivých podmínek ustaven společenský řád socialistický. Právě odchylnost podmínek, za nichž došlo k tomuto gigantickému dílu, které nemá ve světových dějinách obdoby, dovedla k ustavení stroje katakratických systémových regulativů, ostře se odlišujících od analogických regulativů typických pro země západoevropského kulturního okruhu. Tyto rozdíly, vystupňované na obou stranách do ideologické nesmiřitelnosti a zesilované velmocenskými aspiracemi obou rivalizujících bloků, západního a východního, přivodily stav

„studené války“, aniž je možno říci, že došlo ke znatelnému zmírnění takto vzniklých napětí.

Tím, že jsme proces „automatizace“ společenského zřízení vymezili rozpětím mezi svézákonností jednotlivých funkcí a svéprávností jejich výkonu příslušnými individui, řekli jsme implicitně také, že i pokud jde o svézákonnost politické funkce, je na jednotlivých individuích, aby se svépovinně podřídili jejím nárokům, tedy vazbám jí ukládaným. Než s tím vzniká otázka další, jaké jsou kdy přípustné meze těchto vazeb. Prvou — rámcovou — podmínkou této přípustnosti je, aby se tyto vazby vztahovaly rovnou měrou na všechny, jichž se dotýkají. Tuto první podmínku, již je ustavována „rovnoprávnost“ všech členů dané společnosti, třeba doplnit podmínkou druhou, aby ony vazby nerušily požadavek jejich „svéprávnosti“, rozuměj jejich osobního společenského začlenění.

Tyto podmínky teprve vytvářejí předpoklady toho, co je nazýváno „občanskou kázní“, tedy svépovinné respektování svézákonnosti politické funkce, které — ze strany individua — znamená vědomí spolupodpovědnosti za vytváření společného politického domova. Potud je také občanská kázeň nejvlastnějším tmelem všech systémů, označitelných jako anakratické. Nezbytným jejím předpokladem je ovšem poměrně vysoká úroveň celé společnosti, spojená s analogicky vysokou úrovní politického uvědomění a nikoli naposled s dostatečně pronikavou demokratickou tradicí.

Kde tyto podmínky nejsou dány, nebo jsou dány jen v nepatrné míře, je zavádění anakratických metod nejen neúčinné, nýbrž dokonce povážlivé. Zde mají — byť jen přechodně — katakratické metody své poměrné oprávnění. Přiměřenost účinků zde bude záviset na politické prozíravosti vládnoucích skupin, konkrétně na tom, nakolik jí uskutečňované systémové regulativy jsou zaměřeny v plném slova smyslu politicky, tedy s ohledem na společenský celek, nebo nakolik sledují omezené zřetele skupinové, resp. třídní. Stejně tak mají — rovněž jen přechodně — oprávnění katakratické metody v dobách společenského rozvratu, pokud politické systémy jimi instalované nepřivodí normalizaci společenských poměrů. Metody

totiž, jimiž dochází k ustavování politické funkce, jsou do značné míry pouze otázkou vhodnosti. Rozhodující je pozitivní náplň ustavovaných systémových regulativů. Z toho, co bylo právě řečeno, vyplývá, že tato volba závisí na řadě objektivních, dostatečně přesně zjištělých podmínek, ale také, že jsou-li dány podmínky pro zavedení metod anakratických, resp. pokud až jsou dány, třeba jim dát přednost před metodami katakratickými, protože zaručují mnohem větší přiměřenost sledovaných účinků, a to v důsledku našeho základního sociologického pravidla, jímž se stanoví, že stupeň přiměřenosti průběhu i účinků jakékoli, tedy i politické funkce je přímo úměrný stupni osobního zařazení do jejího výkonu. Protože funkce politická je ex definitione funkcí obecnou, tj. vztahující se na všechny členy dané společnosti bez rozdílu, platí toto pravidlo, byly-li splněny nezbytné podmínky, také pro ni.

Zbývá ještě — rámcově — vymezit přípustnou míru svézákonnosti politické funkce. Zatím jsme se zabývali touto otázkou především po stránce přípustnosti jejich mocenských nároků (omezitelných prostředky anakratické kontroly), a vedle toho po stránce jejího omezení autonomizačními nároky, vznášenými jak jednotlivými funkcemi, tak jednotlivými individui, pokud byla začleněna do jejich výkonu.

Proti tomu však stojí, že politická funkce jako funkce scelující, tedy zaměřená na společenský zřetel, zůstává vůči všem těmto funkcím i individuí nadřazená, takže by jí příslušelo vznášet nároky, omezující všechny ostatní nároky dílčí povahy.

Celý problém je neobyčejně ztížen tím, že nerespektování svézákonnosti jednotlivých funkcí, již je podmiňován dostatečně přiměřený způsob jejich naplňování, má v zápětí újmu, která, protože jde o funkce — ve větší či menší míře — sociální, bude v jistém smyslu také újmou sociální. Abychom ušli této nesnázi, pokusíme se nejprve utřídit sociální funkce vzhledem k přípustnému stupňování jejich autonomie, rozuměj svézákonnosti. Rozvrství se nám tak ve čtyři základní skupiny (které přirozeně připouštějí další diferenciaci). Prvou skupinu tvoří funkce, jejichž určením je zabezpečit materiální potřeby spo-

lečnosti, druhou funkce zabezpečující její trvání, třetí všechny inovační či kreativní funkce, svým určením rozvojné, a čtvrtou funkce zábavné, které — nemajíce ani přímo záchovné, ani přímo rozvojné určení — plní sice pomocnou, ale nezbytnou roli uvolňování. Je zřejmé, že funkce třetí skupiny, funkce kreativní, tvořivé, vyžadují nejvyšší stupeň autonomie, rozuměj nezávislosti, má-li být zaručena přiměřenost jejich účinků. Pokud jde o funkce čtvrté skupiny, společenskému zásahu jsou vystaveny jen jejich event. výstřelky. Proti tomu funkce první skupiny podléhají omezení společenskými zřeteli všude tam, kde jejich „svobodné“ rozvíjení nese vzápětí společenskou újmu, zatímco funkce druhé skupiny, mající sladovat všechny díle nároky pod zorným úhlem společenského zřetele, zůstávají — teoreticky uvažováno — těmto dílčím nárokům všech funkcí, jejichž primární určení je záchovné, nadřazeny, s tím nezbytným důsledkem, že postaví-li se samy do služeb kteréhokoli z těchto částečných zřetelů, míjí se svými určeními a přivodí sociální újmu, stejně tak, jako stupňují-li svou autonomii v autokracii.

Toto elementární pořadí, v němž vlastní, resp. ryzí zřetele sociální jsou kvalitativně nadřazeny zřetelům materiálním a oba tyto zřetele jsou podřazeny zřetelům kulturním, třeba ještě doplnit rozlišením zřetele věcného, materiálního a osobního, personálního ve smyslu kvalitativní nadřazenosti personálního zřetele nad materiálním, abychom na podkladě tohoto rozlišení formulovali obecné pravidlo, že jakékoli porušení stanoveného pořadí kvalitativnosti, v němž nejvyšší místo zaujímá zřetel personální, a to vzhledem ke zřeteli jak materiálnímu, tak sociálnímu, a v dalším sledu je zřetel sociální nad materiálním, který zůstává kvalitativně nejnižším, má vzápětí kvalitativní újmu, která je ve všech případech spojena s újmou sociální. Jde sice — jako ve všech obdobných případech, kdy jsme se pokusili formulovat obecná pravidla sociologická — o pravidlo pouze rámcové, které však nabývá operativnosti, jakmile je konkretizováno a zároveň verifikováno přímo nedohlednou řadou příkladů, skýtaných dosavadním společenským vývojem.

Verifikační instancí přitom je, nakolik

přiměřeně, resp. nepřiměřeně byl kdy realizován společenský zřetel, který z pohodlí označíme jako „sociální optimum“.

Konkrétně máme před sebou vždy zcela určité společnosti s jejich sociálními systémy a systémovými regulativy, které představují málem nepřehlednou spleť „činností, činitelů a výtvorů“ (smíme-li užít rozlišení E. Chalupného), jež by bylo vesměs třeba podrobit rozboru, aby vyniklo, nakolik přiměřeně či nepřiměřeně je utvářena jejich skladba, tedy nakolik v nich byl či nebyl objektivován „společenský zřetel“.

Jde nyní o to, jakým způsobem postupovat, abychom dospěli k dostatečně přiměřenému vyřešení této otázky.

Prvým vodítkem nám bude okolnost, že každá funkce má svou poměrnou svépomocnost, v jejímž respektování jsme poznali podmínku přiměřenosti dosažitelných účinků. Protože valná část sociálních funkcí představuje funkce díle, jejichž svépomocnost se ukázala být podřízena nárokům vznášeným společností jako celkem, a protože tyto nároky docházejí svého vyjádření v systémových regulativech jednotlivých společností, budeme nejspíše moci zjišťovat přiměřenost těchto regulativů, zavedeme-li — jako první — kritérium srovnávaných funkcí. Budeme přitom srovnávat účinky analogických funkcí ve společnostech s různými politickými systémy (pokud ovšem jsou srovnatelné), přičemž různý stupeň přiměřenosti těchto účinků vrhne — jakoby zpětně — světlo na ony systémové regulativy.

Za druhé zavedeme kritérium sociální mobility, tj. budeme zkoumat, jaké stupně volnosti a kolik jich přiznává daná společnost jednotlivým individuí, jakým „právům“ se těší a jakým „povinnostem“ jsou podrobena, jaký je jejich status a jaká odměna. Tyto údaje, které lze snadno doplnit řadou dalších, vyúsťují ve velmi ilustrativní stratifikaci (minulých a přítomných) společností, která nám nadto umožňuje řadit je s poměrnou přesností a vypracovat kritéria jejich vývojového stupně, spočívající nikoli na víceméně libovolných odhadech, nýbrž na objektivních údajích, pokud ovšem jsou zjištělné.

Jako třetí zavedeme kritérium sociálního konsensu, které ohlašuje stupeň stability či lability a variability rovnovážného stavu jednotlivých společností a tím odkrývá

přiměřenost jejich systémů, zejména v případech sociálních poruch různé extenzity i intenzity, z nichž lze „odečíst“ podmínky vyvážené sociální rovnováhy.

Snad by bylo možno vypracovat ještě jiná podobná kritéria, v žádném případě se však nepodaří narýsovat „ideální“ schéma nebo model „společnosti vůbec“. Každá společnost totiž vyrůstá ze své historicky podmíněné reaktivní báze, každá má svou specifickou tradici, z níž třeba vždy vycházet při řešení jejich politických problémů, jako kterýchkoli jiných.

Tím jsme se zároveň dotkli jiného závažného problému, týkajícího se sociologie politiky.

V úvodních výkladech, v nichž jsme se pokoušeli o vymezení toho, co nazýváme „společností“, se nám vyrýsovala společnost ve své zjiitelné konkrétní rozrůzněnosti, kterou nejlépe opíšeme jako kulturní systém. Z tohoto konkrétního systému jsme se pokoušeli vytrdit jeho vztahový skelet, sociální systém, který jsme podrobovali rozboru po stránce jeho systémových regulativů, jimiž je ustavován politický systém té které společnosti.

Mohli jsme sice úvodem zdůvodnit pravidlo, že zkoumání stupně přiměřenosti účinků, tj. objektivací sociálních funkcí v jednotlivých společnostech, musí vycházet z jejich kulturní úrovně, při svých rozbořech politické funkce jsme však zvláště k této okolnosti nepřihlíželi. Šlo nám právě jen o to zjistit, jak politická funkce „funguje“, a pouze na závěr jsme zjišťovali, že rozhodující u systémových regulativů je vlastně jejich pozitivní, tedy obsahová náplň. Ta však je závislá na celkové kulturní a morální atmosféře dané společnosti a musí být posuzována i v této souvislosti.

Pokud jde o osudy (západoevropské) demokracie, pokusil jsem se řešit tento úkol ve své knize *Krise demokracie I/II*, 1933, takže je zbytečné se k této věci znovu vracet. Naproti tomu vývoj posledních více než třiceti let přivodil tehdy nepředvídatelné skutečnosti, jichž bych se na závěr těchto výkladů chtěl letmo dotknout.

Zasadil jsem tehdy společenský, politický i hospodářský vývoj západoevropský do základního rámce dozrávajícího

kulturního prototypu mechanistického, proti němuž jsem — jako jeho dědice — postavil nový kulturní prototyp, který jsem označil jako skladebný (integrativní).

Byl-li první prototyp zaměřen převážně na vše, co je vyznačeno kvantitativně, extenzivně, tedy na vše, co je měřitelné a vážitelné, za předpokladu, že skutečnost je jen a jen kvantitativní rozrůzněností — natolik, že všechny kvalitativní rozdíly se jevily vědeckému myšlení toho období, časově ohraničeného vznikem novodobé přírodovědy, jako pouhý subjektivní, tedy vlastně neskutečný údaj —, vytkl jsem jako základní předpoklad nastávajícího období, že skutečnost je veskrze kvalitativní rozrůzněností a pokoušel jsem se obsáhlými a dlouhodobými rozboři odkrývat řád kvalitativního kosmu.¹

Největší vymoženosti mechanistické epochy se měla stát právě novodobá přírodověda, v jejímž pojetí se skutečnost jevila jako obrovitý mechanismus, poháněný slepými zákony kauzální nutnosti z nekonečna času a prostoru do nedohledna času a prostoru. Jakkoli neútešný byl tento obraz, zbavující všechnu — tedy i lidskou — existenci jakéhokoli smyslu, osvědčila se tato kauzální metoda jako neobyčejně účinný nástroj k odkrývání i dobývání hmotné skutečnosti skrze stále zmnožované technické vymoženosti, přivodivší spádnou „průmyslovou revoluci“, která měla vyústit ve společenský řád kapitalistický s doprovodným politickým systémem formální demokracie. Kapitalismus sám, který od svého počátku prošel dramatickým vývojem, je nejlépe charakterizovaný jako vývojová deviace vyznačená tím, že v ní došlo k „absolutizaci“, nebo — což značí totéž — k „autizaci“ hospodářských funkcí, které se na jedné straně staly samoučelem a na druhé podřizovaly celý společenský systém svým nárokům, modelující jej k vlastnímu obrazu. Celý tento vývoj, se souběžnými reakcemi politickými, je sledován v *Krizi demokracie* až po začátek kritických let třicátých. Ve svých prognózách jsem se však dopustil dvojího omylu. Předně jsem podcenil „organizovatelnost“ a „socializovatelnost“ kapitalismu, a za druhé jsem podcenil účinnost revolučního patosu původního marxismu, ať už měl vzít na sebe

¹ Výsledky těchto rozborů jsou uloženy v mých *Filosofických studiích*, vydaných nákladem Výzkumného ústavu odborného školství v Praze, 1968.

jakkoli stupňovanou (a odtud „deformovanou“) podobu.

Katalyzátorem prvního procesu, navozeného hospodářskou krizí let třicátých, se měla stát druhá světová válka, která se zvýšenou ingerencí státu odčinovala správním nezakotvením všech relevantních, zejména hospodářských funkcí. Dochází k dalekosáhlé proorganizovanosti společenské skladby, která umožňuje hospodářské plánování ve větší míře, než tomu bylo dosud. Tím vším je částečně omezen vznik krizových situací, jimž navíc hledí kapitalistická výroba čelit zaměřením na zvyšování konzumu. Jeho předpokladem však je zvyšování životního standardu zejména dělnických vrstev, čímž zároveň má být čeleno jejich třídním resentimentům (a „komunistickému nebezpečí“), takže se kapitalismus zároveň socializuje, dokonce natolik, že — ve svém nejvlastnějším zájmu — stále důsledněji zvyšuje pracovní podmínky dělnictva (systémem „human relations“). Výsledkem se měla stát „společnost blahobytu“, jejíž životní standard, zejména díky větší technické vyspělosti průmyslových společností kapitalistických, je vyšší než ve společnostech socialistických.

Přesto však tento systém propadá rozkladu stále hlubšímu a hlubšímu. Jak je to možné?

Zcela odosobněný poměr ke skutečnosti, stojící u samé kolébky mechanistické epochy, musí vést od samého počátku k analogickému odosobňování všech osobních vztahů, lidských, pracovních i společenských, ve světě konstruovaném k obrazu zcela neosobních kvantit a přizpůsobujícím se mu, ve světě, v němž převaha kvantitativních zřetelů formovala člověka i společnost stále důsledněji v homogenní masy, o to neosobněji manipulované, oč více se sama technizovala a organizačně svazovala. V tomto všeobecném „odcizení“, zvyšovaném stále masovější standardizací všeho, odcizení přírodě, společnosti, rodině i sobě se stává stále mučivější otázka po smyslu existence toho všeho, nejpálčivěji po smyslu vlastního života, vrženého do fantasmagorie slepého hemžení, posedlého magií čísel a nejrůznějších kvantit, které se stále šíleněji řítí doprázdna. Všechny staré hodnoty přestávají být hodnotami, všechny zavedené mechanismy jakoby běžely naprázdno,

všechny názorové viněty jakoby pozbývaly obsahu. I všechna ta „vydatnost“ pro vydatnost.

Ve světě bez perspektiv, kde marně hledáš sebe sama, jsi-li mlád a máš život před sebou, začneš — kontrastní reakcí — odmítat všechno, a hledáš-li perspektivy, láká tě už jen „revoluční“ blýskání na časy — svou romantičností.

A přece, aniž to vidíš a si uvědomuješ, ve zdánlivě odlehklých sférách vědeckého myšlení se odehrával a odehrává proces, probíhající stále konvergentněji, z něhož se rysuje nový obraz skutečnosti jako kvalitativní, bohatě strukturované rozrůzněnosti, na všech svých stupních zaměřené ke krajně dosažitelným stupňům kvalitativnosti. Ale s ní, s intencí k rádové tvořivosti, manifestující se na všech stupních vertikálně se vršícího kosmu, vrací se poznávání jeho ztraceného smyslu.

Není zde na místě znovu rozvíjet principy myšlení ve funkcích a strukturách, vystřídávající dřívější myšlení v lineárních kauzálních řadách. Postací, řekneme-li, že kvantitativně orientovanou homogenní horizontálu nahrazuje kvalitativně se vršící vertikála a s ní radikální přehodnocení dosavadních hodnot.

V sociálním promítnutí se projeví tato nová skladebná orientace důrazem na osobní zařazení do stejně personalisticky, osobnostně utvářené společenské skladby, jejíž osnovné principy jsem se pokusil v této úvaze shrnout. Zde, jako kdekoli jinde, jde o to odkrývat podmínky optimálního rozvoje reálných struktur a — na scéně sociální skutečnosti — zjednávat i podmínky jeho uskutečnění, rozuměj podmínky nejosobnější seberealizace každého z nás a nás všech. Což je — po mém soudu — nejvlastnější smysl toho, co nazýváme „socialistickým humanismem“.

Резюме

Иосиф Л. Фипшер: Набросок теории политики

Если исходить из предположения, что общество можно определить как богато расчлененную структуру социальных функций, когда под словом «функция» подразумевается любая деятельность, направленная на специфические воздействия, политическую функцию можно потом определить как функцию интегрирующую все частичные социальные функции под углом зрения общественного внимания так, чтобы произошло достаточно уравновешенное состояние данного общества. Совпадающе с тем

политическая функция появляется и в ряде регулятивов, посредничеством которых возникает то, что называем «политической системой» отдельных обществ. Одинаково с тем соответствующие регулятивы обозначим как «системные». В своем итоге они представляют ряд условий, в рамках которых должна произойти объективация остальных, социально важных социальных функций, включительно поведения участвующих индивидуумов.

Основным предположением, способствующим и гарантирующим исполнение политической функции является атрибут власти, без которого политическая функция не могла бы исполнять свое интегрирующее определение. Однако при предъявлении и высказании своих требований, политическая функция подвергается требованиям, вытекающим отчасти из закономерности отдельных функций, под чем подразумевается совокупность условий, гарантирующих достаточно соответствующие воздействия упомянутых функций и отчасти требованиям, которые предъявляют обобщенные индивидуумы как по отношению к условиям, происходящим из закономерности тех функций, которые должны исполнять, так и по отношению к условиям, которые предъявляются им регулятивами системы.

Строго взято упомянутые требования предъявляются с точки зрения функции, которую исполняют отдельные индивидуумы. В виду того, что большинство этих функций показывает большую или меньшую рассеянность, возникают различно многочисленные, при чем более или менее вертикально расчлененные общественные слои с общим социальным положением, которым сообщается указано их общественное зачисление. Достигнут-ли так основные социальные слои своего сознания как полноправные или бесправные слои, что и значит, если их осознать как социальные «классы», они начнут предъявлять свои классовые требования по отношению к слоям, или же классам, пользующимся привилегиями политической власти.

Решающим вниманием при оценке отдельных политических систем является способ их учреждения. В основном они производятся двумя способами, допускающими однако ряд вариантов и оттенков, а именно или анакратически, это значит снизу, при прямом, хотя по разному распределенному соучастию различно многочисленных общественных слоев или катакратически, т. е. так, что регулятивы систем задаются всему обществу сверху правящей группой, снабженной достаточными средствами власти. Одинаково с тем можно расчленять политические системы на анакратические и катакратические. Первые отличаются тем, что при помощи различных средств политического контроля вкладываются в них пределы закономерности политической функции, которая во вторых ведет к (неконтролируемой) автократии. У первых носители политической функции делегированы выбором (из различно широкой общественной базы). У вторых происходят их номинации представителями, или же представителем правящей власти.

Действенность упомянутых видов политических систем никак не является однозначной.

Основным ее условием является отчасти доверие в носителя политической власти и отчасти социальная подходимость ими вводимых регуляторов.

Одинаково с основным социологическим правилом, говорящим о том, что степень соразмерности выполнения любой функции является — при иначе одинаковых условиях — прямо пропорционально степени прямого, личного зачисления соответствующих индивидуумов. В культурно и политически развитых обществах дать потом предпочтение анакратическим системам перед катакратическими, без того, чтобы эта форма сама от себя служила уже гарантией надлежащего исполнения политической функции.

Summary

Josef L. Fischer: Outline of the Theory of Politics

If we proceed from the assumption that society can be defined as a richly articulated structure of social functions where "function" means any kind of activity aiming at specific effects, the political function can be conceived as a function integrating all partial social functions from the viewpoint of the social angle so as to secure a sufficiently balanced state of the given society. In accordance with this the political function becomes objectified in a number of regulatives leading to the origin of what may be called the political system of separate societies. Conformably to this, let us call the respective regulatives as "system regulatives". In their totality they represent a set of conditions within which objectifications of other socially relevant social functions, including the behaviour of participating individuals, should take place.

The attribute of power, the lack of which would prevent the political function from fulfilling its integrating task, is the fundamental precondition; it renders possible and guarantees the performance of the political function. In raising and in enforcing its claims, however, the political function is exposed, on the one hand, to claims arising from the inherent lawfulness of the separate functions, by which we mean the set of conditions sufficiently guaranteeing adequate effects of the given functions, and, on the other hand, to claims raised by socialized individuals with regard to the conditions arising from the inherent lawfulness of the functions they have to perform, as well as to the conditions imposed on them by system regulatives.

Strictly speaking, these individual claims are raised by reason of the functions performed by individual persons. In consideration of the fact that a great majority of these functions reveals a greater or lesser social dispersion, there arise variously numerous and more or less vertically diversified social strata sharing a common social status which simultaneously indicates their social position. If the social strata established in this way become conscious of their

existence as a lawful or a lawless stratum, i.e. if they become conscious of being a social "class", they begin to raise their class claims against the strata enjoying the privileges of political power.

The decisive viewpoint for judging the separate political systems is the way in which they have been established. In substance, they may arise in two ways which, of course, admit a number of variants and nuances — either anatactically, i.e. from below, with a direct, even if variously graded participation of variously numerous strata, or catatactically, when system regulatives are imposed on the whole from above, by a ruling group equipped with sufficient means of power. In accordance with this, political systems can be classified as anacrac and catacratic. The former are characterized by the enforcement — with the aid of various means of political control — of the limits set to the inherent lawfulness of the political functions which, in the latter, leads to an (uncontrolled) auto-

cracy. In the former, the bearers of the political function are delegated by election (from a variously broad social basis), in the latter they are nominated by the representatives (or by a representative) of the ruling power.

The effectiveness of both these kinds of political systems is in no way unambiguous. Its basic pre-condition is, on the one hand, trust in the bearers of political power, and, on the other hand, the social adequacy of the regulatives introduced by them.

In accordance with the basic sociological law determining that the degree of adequacy in performing any function is — while all other conditions are equal — directly proportional to the degree of the direct, personal rating of the respective individuals, it is the anacrac systems that, in culturally and politically developed societies, are to be preferred to the catacratic ones. The anacrac form by itself, of course, does not guarantee the proper performance of the political function.